

ÖZBEK TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE “ket-“ / “git-“ FİİLİNİN BENZER VE FARKLI YÖNLERİ

Cumali ŞABANOV*

ÖZET

Özbek Türkçesi'ndeki “ket-” ve Türkiye Türkçesi'ndeki “git”, hareket anlamı veren bir fiildir. “Özbek Türkçesi'nin İzahlı Sözlüğü”nde “ket-” fiilinin on yedi farklı anlamı; “Türkçe Sözlük”te ise, yirmi bir farklı anlamı bulunmaktadır. Her iki şivede de “git-” fiilinin genel anlamı aynıdır. “Özbek Türkçesi'nin İzahlı Sözlüğü”nde “ket-” / “git-“: “kendi bulunduğu yeri terk et-”, “başka tarafa, başka yere git-” ve “kıymılda-”; “Türkçe Sözlük”te ise, “git-” “bir yere, bir yöne yönel-“ anlamlarında kullanılmaktadır. Özbek Türkçesi'nde ve Türkiye Türkçesi'nde “ket-” / “git-” fiilinin benzer ve ortak anlamlarının yanında farklı anlamları da bulunmaktadır. Türkiye Türkçesi'nde ve Özbek Türkçesi'nde “git-” / “ket-” fiilinin dokuz anlamı aynıdır. Bunlardan biri yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır. “git-” / “ket-” fiilinin Türkiye Türkçesi'nde ve Özbek Türkçesi'nde sekiz farklı anlamı bulunmaktadır. Türkiye Türkçesi'nde ve Özbek Türkçesi'nde “ket-” / “git-” fiillerinin aynı ve farklı anlamlarını öğrenmek ve incelemek yalnız dil bilimciler için değil; öğretmen, öğrenci ve çevirmenler için de büyük önem taşımaktadır.

Özbek Türkçesi'nde “karşılaştırmalı leksik-semantik” ve “semantik-fonksiyonel” çalışmalara son zamanlarda oldukça fazla önem verilmekte ve bu konuda K. M. MUSAYEV şunları kaydetmektedir: “Türk lehçe ve şivelerinde fonetik ve gramatik farklılıklar gibi leksik-semantik farklılıklar da göze çarpmaktadır. Bu durum, Türk lehçe ve şivelerini, Türk dili tarihini öğrenmede birinci derecede önem arz etmektedir. Bu nedenle Türk lehçe ve şivelerinin leksik-semantik ilişkileri gelecekte mutlaka araştırılıp incelenmelidir!”.

* Özbekistan Şarkşinaslık Üniversitesi Rektör Yardımcısı.

¹ Musayev, K. M., Leksika Tyurkskih Yazıkov v Sıavnitelnom Osveshennii, Moskova, 1975, s. 4.

Özbek Türkçesi'ndeki "ket-" ve Türkiye Türkçesi'ndeki "git-", hareket anlamı veren bir fiildir. "Özbek Türkçesi'nin İzahlı Sözlüğü"nde "ket-" fiilinin on yedi farklı anlamı²; "Türkçe Sözlük"te ise, yirmi bir farklı anlamı bulunmaktadır³. Her iki şivede de "git-" fiilinin genel anlamı aynıdır. "Özbek Türkçesi'nin İzahlı Sözlüğü"nde "ket-" / "git-": "kendi bulunduğu yeri terk et-", "başka tarafa, başka yere git-" ve "kıvılda-"; "Türkçe Sözlük"te ise, "git-" "bir yere, bir yöne yönel-" anlamlarında kullanılmaktadır.

Örnekler:

Eğer areleringizge sovukçilik tuşadigen bolsa, sen oşekişib yurma, yaqşısı. Bu üydön ketiş hareketini kıl (Eğer aranız açılrsa da sen karşı gelme iyisi bu evden gitmeyi düşün. (A. Kadırvı)

Eyvah! Köyden hepsi gitmiş. Nasıl tahkikat yapacağız (Eyvah! Kışlaktan hamması ketibdi kanday kılıb taftiş ötkezemiz) (H. A. Adıvar).

"ket-" / "git-" fiilinin "bir maksatla bir yöne yönel-", "git-", "var-" anlamı her iki şive için de aynıdır.

Örnekler:

Biri "Normat ekem askerlikke ketyaptı. "dese, ikkinşisi "Katta kamandir bolgeni baryaptı" deydi (Biri "Nörmet ağabey askerlik yapmaya gidiyor." dediğinde ikincisi " Büyük komutan olmaya gidiyor." diyor). (İ. Rahim)

Her gün çalışmaya gidiyor. (Her kuni işlegeni baryaptı).

"ket-" / "git-" fiilinin "harca-" anlamı da iki şivede de aynıdır.

Örnekler:

Küç köp ketedi, lekin ekinler içide pahtadan serderamadı yok (Çok güç harcanyor ama ekinler içinde en fazla kârlı olan pamuktu. (A. Kahhar)

Bu para nereye gitti (Bunçalık pul kayerge ketdi).

Bu fiil, iki şivede de "kullanıl-" anlamına da gelmektedir.

Örnekler:

Rozgörge ketedegen nerseler (Evde kullanılan malzemeler için)

Bu avkatge köp yağ ketdi (Bu yemeğe çok yağ gitti).

Özbek Türkçesi'nde ve Türkiye Türkçesi'nde "ket-" / "git-" fiilinin "satıl-", "başkasına devret-" anlamları da aynıdır.

² Özbek Tilining İzohli Lugati, C. I, Moskova, 1985, s. 382-383.

³ Türkçe Sözlük, s. 552.

Örnekler:

Hullas yer cuda arzanga ketdi (Sonunda toprak çok ucuza gitti). (Aybek)

Altın kaçtan gidiyor (Altın kaçadan ketayaptı). (Abasıyak)

“ket-” / “git-” fiillerinin “devam et-”, “ver-”, “ol-” anlamları da vardır:

Örnekler:

Ormancan, adette iş sustrak yaki yamanırak keteyatken uçastkelarge barar edi (Ormancan, genelde işlerin iyi gitmediği veya kötü gittiği bölgelere giderdi). (A. Kahhar)

İşler nasıl gidiyor (İşlar kaday ketyaptı). (H. E. Adivar)

Özbek Türkçesi’nde ve Türkiye Türkçesi’nde aynı fiil “yarıl-”, “kop-”, “kırıl”, “yırtıl-” anlamıyla birlikte mecazî anlam da içermektedir.

Örnekler:

Aravaning okı ketibti, iş paçave (Arabanın rotu gitmiş işler çok kötü). (Aybek)

Duvarın boyassı gitmiş (Devorning boyağı ketibdi).

Giyim ve kuşamlarda “git-” fiili, iki şivede de anlam bakımından aynıdır.

Örnek:

Bu renk ona gitmedi (Bu rang unça ketmadi).

Özbek Türkçesi’nde ve Türkiye Türkçesi’nde “git-” fiilinin “dünyadan ayrıl”, “öl-” anlamı da aynıdır. Fakat fiilin bu anlamı Türkiye Türkçesi’nde daha fazla kullanılmaktadır.

Örnek:

Sıhhatine iyi bak yoksa gidersin (Sağlıgingga yahşilab kara, yoksa ölesan).

Bazı durumlarda “ket-” / “git-” fiili Özbek Türkçesi’nde “var-“ anlamına gelmektedir.

Örnek:

Hepimizin gideceği yer orası (O yer hammamızın baradigan cay).

Söz konusu fiil, “bir şeyden ayır-”, “elden çıkar-” anlamına da gelmektedir. Özbek Türkçesi’nde “ket-” kelimesinin “yok ol-”, “kaybol-”, “çoğal-” anlamları da bulunmaktadır.

Örnek:

Mal gitti, mülk gitti elde hiç birşey kalmadı (Mal-mülk ketdi, heç nerse kalmadı). (F. R. Atay)

Türkiye Türkçesi'nde "git-" fiili, "devam et-", "geliş-" anlamında da kullanılmaktadır. Özbek Türkçesi'nde sözlükte "ket-" / "git-" fiilinin bu anlamı olmamasına rağmen ağızlarda kelimenin "terakki et-", "devam et-" anlamları görülmektedir.

Örnek:

İşlerin kaday ketyapti (İşler nasıl gidiyor).

Özbek Türkçesi'nde yardımcı fiil görevinde kullanılan ve çeşitli anlamları ifade eden aslî fiillerin sayısı Türkiye Türkçesi'ndekinden fazladır: Başla-, yat-, tur- (kalk-), yür- (yürü-), otır- (otur-), bol- (ol-), bit- (bit-), al- (al-), ber- (ver-), kal- (kal-), koy- (koy-), çık-, bar- (git-), kel- (gel-), ket- (git-), yubar- (gönder-), taşla- (bırak-), sal (vur-), tüş- (in-), öt- (geç-), et (et-), kur- (yap-), kara- (bak-), bak- (bak-), yaz- (yaz-)...

Türkiye Türkçesi'nde ise "ver-", "dur-", "yaz-", "bil-", "gel-", "koy-", "kal-", "yat-", "gör-", "git-" aslî fiilleri yardımcı fiil olarak kullanılabilmektedir. Ancak "git-" fiilinin, diğer fiillere oranla yardımcı fiil olarak kullanım oranı daha düşüktür.

Örnek:

Tarihin o asla değıştirilmez sanılan müthiş cerayanı aktı gitti. (Ö. Seyfettin)

Yardımcı fiil olarak kullanılan "ket-" / "git-" fiilinin bazen aslî fiil olarak ifade ettiği kavramı karşıladığı görülür.

Özbek Türkçesi'nde "ket-" / "git-" fiili, /-(i)b/ zarf fiil ekini alarak hareket ve durum bildirir⁴.

Örnek: *Kır-kızarıp "ket-".*

Seni kutaberip çarçap ketdim.

"Git-" yardımcı fiili, Türkiye Türkçesi'nde de aynı şekilde kullanılmakta ve hareketin başlayıp ve bitirildiği anı ifade etmektedir.

Örnek:

Başını camdan yana döndürdü, akıp giden görüntülere daldı (Başını derezeden yan tamange ögördü, akıp ketgen körinişlerge berildi). "(M. Kutlu)

Özbek Türkçesi'nde "ket-" / "git-" yardımcı fiili, bir işin hareketin devamlılığını da ifade etmektedir.

⁴ Hacıev, A., Özbek Tilida Kömakçi Fe'ller, Taşkent, 1966, s. 16.

Örnek: *Atabek yengi ve eşitilgen fikirlerini sözleb ketdi (Atabek yeni ve duyulmayan fikirlerini bildirdi). (A. Kadıry)*

Yardımcı fiil olarak kullanılan “ket-” / “git-” fiili, “süreklilik” ve “mükemmeliyet” de bildirmektedir.

Örnek:

Böyle olagidecek (İş şunday bolub ketedi).

Özbek Türkçesi’nde ve Türkiye Türkçesi’nde “ket-” / “git-” fiilinin benzer ve ortak anlamlarının yanında farklı anlamları da bulunmaktadır. Meselâ: Özbek Türkçesi’nde “ket-” / “git-” fiili, “yok ol-“, “kaybol-“, “temizlenmiş ol-“ anlamlarında da kullanılmaktadır.

Örnek:

Kiyimning dagı ketmedi.

Türkiye Türkçesi’nde bu anlamda “çık-“, “gider-” fiilleri kullanılmaktadır. Onun için bu deyiimi Özbek Türkçesi’ne “ket-” fiili ile çevirmek doğrudur.

Örnekler:

Leke çıktı (Dağ ketdi).

Onun yorgunluğunu buradaki serin sularla giderdiğini, içini dışını akıp yıkadığını sanmıştı (Uning harğınlığını şu suvlar bilan ketkezgen, içini, taşgarısını sileb yugen, dep hisablegen edi) (A. Ataoğlu).

Özbek Türkçesi’nde “ket-” / “git-” fiilinin anlamlarından biri de “görevini, çalışma yerini, hizmette bulunduğu yeri terk et-”tir.

Örnek:

Sendey akllı resa, tüşünedigen adam bolsa, zavottan ketmas edim (Senin gibi zeki, akılı ve anlayışlı adam olsaydı fabrikadan ayrılmazdım). (A. Kahhar)

“ket-” fiili “git-”ten farklı olarak “iyi-“, “içil-” ve “geç-“ anlamlarında da kullanılmaktadır.

Örnek:

Çüçveradan kiyin çay cuda yahşı ketadı-da - dedi. Babıcan Bakayev, yüzüdegi terni artıb (Bakıcan Bakıyev yüzündeki teri silerek mantıdan sonra çay çok iyi gider, dedi).(A. Kahhar)

“ket-” / “git-” fiilinin diğer bir anlamı da “kabul et-“, “yol aç-”tir. Fakat burada fiilin olumsuz şekli kullanılmaktadır.

Örnek:

Hım, aksakal meclisni kadimgi zaman usulide terefkeşlikke aylendirmakçi eken-de, ketmeydi, ---dedi Abduresul (Hım, yaşlı meclisi eski zaman metoduna göre yani kendi çıkarına çıkarına çevirmek istemiş, olamaz dedi Abdulresül). (P. Tursun)

Özbek Türkçesi'nde "ket-" fiili, "sığ-", "yerleş-" anlamlarında da kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi'nde "git-" fiili bu anlamda kullanılmaz.

Örnek:

Bu samaverge üç litr suv ketedi (Bu semaver üç litre su alır.

Özbek Türkçesi'nde "ket-" fiili, "ünü, şanı git-", "şöhreti yayıl-, ulaş-" anlamlarında da gelmektedir. Türkiye Türkçesi'nde "git-" fiili bu anlamda kullanılmaz.

Örnek:

Alem namı tilden tilge ötüp, bütün frondge davruğu ketgen bu kızning oyiden fakat, Narimet keçerdi Alem namı dilden dile geçmiş, bütün savaşa şöhreti dağılan bu kız aklından fakat Narmed geçiyordu. (İ. Rahim)

"ket-" fiili, vakit, zaman anlamını taşıyan kelimelerle kullanıldığı zaman "bit-", "tüken-" ve "gelip geç-" anlamlarını taşımaktadır.

Örnek:

Şunday rahet turmuşımızden, şunday şirin umrımızden darrov bir yılı ketdimi? "Ah, dod deyman (Böyle rahat yaşamımızın böyle tatlı ömrümüzden bir yılı daha mı geçti. Ah feryat ediyorum).

Özbek Türkçesi'ndeki "ket-", yardımcı fiil olarak kullanıldığında hâl ve hareketin "aniden", "beklenilmeyen", "çok kısa zamanda" olduğunu bildirir.

Örnek:

Kız Yolçinin yanından ötüb bayning darvazesige kinkerken, perencesi uning tizesige tegib ketdi (Kız Yolcu'nun yanından geçip, ağanın kapısından girerken türbanı dizine deşip geçti). (Aybek)

Türkiye Türkçesi'nde "git-" fiili, Özbek Türkçesi'ndeki "ket-" fiilinden farklı olarak "yeterli ol-, yet-" anlamında da kullanılmaktadır.

Örnek:

İki ton kömür üç ay gider.

Bu durumda Özbek Türkçesi'nde "yet-" fiili kullanılmaktadır:

Örnek:

İkki tonna komir üç ayge yetedi.

Karşılaştırmalı Örnekler:

Türkiye Türkçesi: *Bu para ona üç gün gider.*

Özbek Türkçesi: *Bu pul onge üç künge yetedi.*

Türkiye Türkçesi'ndeki "git-" fiilinin anlamlarından biri de "yetiş-", "eriş"tir. Özbek Türkçesi'nde "ket-" bu anlamda kullanılmamaktadır.

Örnek:

Bu yol nereye gider (Bu yol kayerge baradi).

"Git-" fiili, Türkiye Türkçesi'nde mekanikle ilgili olarak kullanıldığında "işle-", "çalış-" anlamı verir. Özbek Türkçesi'nde "git-" fiilinin bu anlamı bulunmamaktadır.

Örnek:

Bu saat iyi gidiyor (Bu saat yahsı işleyapdı).

Türkiye Türkçesi'nde "git-" fiili, "evlen-", "evli ol-" anlamında da kullanılmaktadır. Özbek Türkçesi'nde ise, "git-" fiilinin böyle bir anlamı yoktur.

Şakire "gitmek" istiyor mu? (Şakirge turmuşge çığışını isteyabtı).

"Git-" fiili, Türkiye Türkçesi'nde hava durumunu ve mevsimleri bildirdiği zaman "geç-" anlamında kullanılır. Özbek Türkçesi'nde ise bu durumda "öt-" fiili kullanılmaktadır.

Örnek:

Yaz gitti, kış geldi (Yaz ötdi, kış keldi).

Türkiye Türkçesi'nde "git-" kelimesi "dayan-" ve "dayanıklı ol-" anlamını da taşımaktadır.

Örnek:

Bu giysi iki yıl gider (Bu libas ikki yılgeçe çedeydi).

Türkiye Türkçesi'nde "git-" fiili "bir duruma, neticeye er-, yetiş-" anlamında da kullanılmamaktadır.

Örnek:

Bu işin sonu nereye gider? (Bu işning ahırı nimege alıb baradı?).

"Git-" / "ket-" fiilleri yardımcı fiil olarak kullanıldıklarında her iki şivede de genelde anlamları ortaktır.

Örnek:

Türklük kör ve sağır bir şuarsızlık içinde kaybolup gidiyordu (Türklik kör ve kar şuarsızlık içide yok bolib ketiyapti). (Ö. Seyfettin)

Bütün bu izah ve örneklerden hareketle denilebilir ki: Türkiye Türkçesi'nde ve Özbek Türkçesi'nde "git-" / "ket-" fiilinin dokuz anlamı aynıdır. Bunların biri yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır. "Git-" / "ket-" fiilinin Türkiye Türkçesi'nde ve Özbek Türkçesi'nde sekiz farklı anlamı bulunmaktadır. Türkiye Türkçesi'nde ve Özbek Türkçesi'nde "ket-" / "git-" fiillerinin aynı ve farklı anlamlarını öğrenmek ve incelemek yalnız dil bilimciler için değil; öğretmen, öğrenci ve tercümanlar için de büyük önem taşımaktadır.

ABSTRACT

The similar and different sides of the verb “to go” in Uzbek and Turkish languages were analyzed. If there is 17 senses of the verb “to go” in “The explanatory dictionary of Uzbek language”, in the dictionary of Turkish language are given 21 meanings of the verb “to go”. In “The explanatory dictionary of Uzbek language” it is determined in the form “to leave one’s staying place, to leave for another side, another place, to move”, in the dictionary of Turkish language – in the form “to set off for one place”.

Despite the fact that there are many senses of the verb “to go” in Uzbek and Turkish languages, there are many differences, too.

When “to go” in Uzbek and Turkish languages carries out a task of the auxiliary verb, it also carries the integral sense. As an auxiliary verb “to go”, participating in the composition of compound verb, it means the full implementation, completion of action, condition, which noted from the main verb.

From Turkish antonym differential senses of Uzbek verb “to go” only 9 senses, realizing in the context, one of them is expressed in the base of an auxiliary verb. There are 8 senses of the Turkish verb “to go” differing from Uzbek verb.

It is important for the linguists to know well the common and different sides of Uzbek and Turkish verbs “to go”, but also for the students, translators and teachers.

